

İSLAM'DA EVLAT EDİNME YASAĞININ HİKMETİNİN HZ. YUSUF VE HZ. MUSA'NIN EVLATLIK OLMALARI İLE İRTİBATI

Dr. Abdullah ACAR*

Özet: Aile, ana-baba olma arzusuyla kurulan ve içinde şefkat hislerini barındıran duygusal bir kurumdur. Fakat, ana-baba olma hevesiyle neslinin devamı için yuva kuran her çiftin evlat sahibi olamayabilecekleri ayetlerle açıklanmış, buna rağmen bu ailelerin evlatlık edinmeleri de kesin olarak haram kılınmıştır. Haramlığı bildiren ayette açıkça bir illet ya da hikmet belirtilmemesi, bu yasağın sebebinin merak edilmesine vesile olmuş, akli bazı gerekçelerle konu izah edilmeye çalışılmıştır. Bu kesin yasağa rağmen, Hz. Yusuf ile Hz. Musa'nın evlatlık olabileceklerini anlatan kısca ayetlerinde herhangi bir kınama veya kötöleme bulunmaması, onların hayatlarının örnek alınabileceği ve evlatlık edinme yasağının hafifletilebileceği intibasını vermektedir. Halbuki Şeriatin her hükmünün açık ya da gizli bir illeti ya da hikmeti bulunur ve hükümler bu illete bina edilirler. Bu çalışmada evlat edinme yasağının illeti kısaca izah edildikten sonra kısca ayetlerinin yardımıyla yasağın hikmeti değerlendirilmeye çalışılacak ve her iki peygamberin evlatlık olarak geçen çocukluk ve gençlik çağlarının diğer Müslümanlar için örnek teşkil edip edemeyeceği hususu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Evlatlık, Tebenni, İslam Hukuku, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hikmet, İlet.

The Reason For The Prohibition of Adapted Child In Islam Because of Yosef and Mose's Adoption

Abstract: Although there are verses and hadiths that prohibit adoption in Islam, the reason and wisdom/mystery of this provision have been the subject of curiosity and some reason has been tried to be explained. Despite this ban, Yosef and Moses that there is no condemnation or denigration in the verses concerning Moses' adoption gives the impression that the adoption ban can be mitigated. However, every provision of Shari'a has an explicit or hidden malaise or wisdom and the provisions are built in this province. In this study, the will and the wisdom of the prohibition of adoption will be tried to be evaluated with the help of the verses, and whether the events of the adoption of the two prophets will constitute an example for other Muslims will be discussed.

Keywords: Adoption, Islamic Law, Yosef, Moses, Justification, reason.

GİRİŞ

İnsan neslinin çoğalması ve devamı, evlenmelerinde sakınca olmayan kadın ve erkeğin nikah akdiyle aile kurması ilkesine bağlanmıştır. Evliliğin gayesi soyun devamı için çocuk sahibi olmak ve birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamaktır. Çünkü, her insanın fitratına “kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve

* Necmettin Erbakan Ün. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fk. İslam Hukuku Anabilim Dalı, abacar42@hotmail.com

ekinler gibi nefsin şiddetle arzulanı şeylerin süslü gösterildiği,”¹ yani her insanın ayette sayılanların yanında evlat sahibi olmayı da çok arzulanı beyan edilmiştir.

Buna iki fitrî kurala karşılık, her ailenin çocuk sahibi olamayacağı Şûra Suresi 49 ve 50. ayetlerde, “... O dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder. Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir, dilediğini de çocuksuz bırakır...” şeklinde açıklanmaktadır. Kısaca çoluk çocuk sahibi olmaya aşırı düşkün yaratılan ve bu sebeple de evlenen bazı insanların çocuk sahibi olamayacağı beyan edilmiş ve bu ailelerin evlat edinmelerine de müsaade edilmiştir. İşte makalenin özünü teşkil eden konu, çocuğu olmayan ve olamayacakların evlat edinmemelerinin hikmetinin tespiti ve kıssalarda bu hikmetlere yer verilip verilmediğidir. Halbuki evlat edinme, kendilerini bu konuda çaresiz gören ailelerin özlemine gidermelerinde önemli rol oynamaktadır. Bu yasaklamanın maslahatı konusunda “soyların birbirine karıştırılmalarının önlenmesi ve neslin korunması”² gibi çeşitli gerekçeler sunulmuştur.

İslam’da evlatlık konusunu ele alan; Murtaza Köse’nin ‘Mukayeseli Hukukta Evlat Edinme Problemi’³, Mustafa Yıldırım’ın ‘İslam Hukuku Açısından Evlat Edinme’, Halil İbrahim Acar’ın ‘İslam Hukuku Açısından Evlat Edinme’⁴ ve Hz. Peygamber’in Zeynep’le Evliliği⁵ ve Hasan Haliloğlu’nun ‘Kur’ân-ı Kerim’de Tebennî İle İlgili Âyetlere Ebû’l-Berekât En-Nesefî ve Adudüddîn El-İcî’nin Yaklaşmalarının Mukâyesesi’⁶ gibi çalışmalar bulunsa da “evlat edinmenin yasaklanmasının hikmetini kıssalar boyutuyla inceleyen” bir çalışma bulunmaması bu çalışmanın yapılmasını teşvik etmiştir. Bu makalede evlat edinmeyi yasaklayan ayetlerle Hz. Yusuf ve Hz. Musa’nın evlatlığa benzer yaşantılarını açıklayan kısaca ayetleri birlikte değerlendirilerek hikmet bağlamında bu yasakla irtibatlarının olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

CAHİLİYE DÖNEMİ VE ÖNCESİNDE AİLE VE EVLATLIK ADETİ

Evlat edinme; “bir çocuğu kendi öz babasından başkasına nispet etmek, onun adıyla çağırarak ve babalığın üstüne tescil etmek”⁷ manalarında kullanıldığı görülür.

1 Al-i İmran, 3/14.

2 Gazâlî, *el-Mustasfâ*, s. 74; Şâtibî, *el-Muvafakât*, 2/19.

3 M. Köse’nin makalesi, *Erzurum Atatürk Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 15. sayı, 2001’ de yayınlanmıştır.

4 M. Yıldırım’ın kitabı, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları arasında 2007 yılında basılmıştır.

5 H.İ. Acar’ın makalesi, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7. Sayı, Nisan 2006’da yayınlanmıştır.

6 H. Haliloğlu’nun makalesi, *Namık Kemal Ün- İlahiyat Fak. Dergisinde* 2017 yılı, 3. Cilt, 2. sayı’da yayınlanmıştır.

7 Ferâhidî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, b-n-y md; Cevherî, *Şihâh-ı Cevherî*, b-n-y” md; Feyrüzâbâdî, *el-Kâmûs el-Muhîd*, b-n-y md; İbn Manzûr, *Lisânul-‘Arab*, b-n-y md, 1/364; Kalâcî - Kunevîbî, *Mucemü lüğati’l-fukahâ*, “tebennî” md, 121; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/43 vd.

Kur'an-ı Kerim, nazil olmazdan hemen önceki Cahiliye ve daha ötesindeki kavimlerin evlilik hayatları hakkında özet bilgiler aktarır. Mesela, ölen babasının hanımı ile evlenmeyi ve iki kız kardeşle aynı anda evlilik yapma gibi adetlerin iptal edildiğini açıklar.⁸ Kur'an'da aileyle alakalı sarih ayetlerle helal ve haram kılınan hususlar olduğu gibi, bazı kıssalarda o dönemlerdeki ailevi hayata işaret eden bilgilerle bazı hatırlatmalar yapılır ve ibret alınmaları istenir. İman etmeyen kadınlarla evli olan Hz. Nuh ve Hz. Lut peygamberler, Hz. Meryem'in büyütülmesi ve yetiştirilmesi, bebeklik döneminde Hz. Musa'ya sütanne aranması ve öz annesinin onu sütanne kılığında emzirmesi, Musa(as)'ın evliliği, Hz. Yusuf'un evlatlık olarak Aziz'in sarayında büyütülmesi gibi bazı konular örnek verilebilir. Dolayısıyla, Kur'an'daki ahkam ayetleri ne kadar muhkem ve sarih hüküm bildiriyorlarsa, seçilmeleri, tertipleri, tekrarları ve konuları bakımından Allah'ın tercihi doğrultusunda Kur'an'da yer alan ve onun ayrılmaz kesitleri olan kıssalar da bir çeşit bilgi ve hüküm kaynağıdır. İşte Allah'ın kıyamete kadar tüm insanlık için zikretmeye değer bulunduğu bu kıssalardan Hz. Yusuf ve Hz. Musa'nın evlat edinilebileceklerini anlatan kıssa ayetlerinde de ibretler olduğu beyan edilir.

Kur'an'ın indiği Hicaz bölgesindeki Arapların aile yapısının Yahudilik, Hristiyanlık ve diğer bazı inançlardan etkilendiği görülür. Cahiliye döneminde "âl" ve "iyâl" şeklinde özetlenebilecek iç ve dış aile yapısının varlığı görülür. Âl ile bir nevi geniş aile ve sülale, iyâl ile ise karı, koca ve çocuklardan oluşan küçük aile kastedilirdi. Dolayısıyla her âl, birçok iyalden oluşmaktaydı. Bu dönemde karı-kocayı birbirine bağlayan dini bir nikah sözkonusu değildi. Kadın ancak çocuk doğurduktan sonra iyâl'e dahil olabilmekteydi. Erkekler ise ailenin reisi olup karısı ve çocuklarının geçimi ona aitti. Kadının doğurduğu çocuk kocaya aitti. Erkek çocuk dünyaya gelmişse şenlikler yapılır, kız çocuk dünyaya gelmişse utanılırdı. Cahiliye Arap örfünde 'âl' denilen büyük aşirete kan bağıyla yani tabii şekilde katılanların dışında, 'tebennî ve istilhak' yani evlatlık şeklinde sonradan dahil edilme, 'muâhât' kardeşlik anlaşması yapma yoluyla dahil edilme ve 'hulf' anlaşma yapılarak dahil olma gibi bazı yöntemler de vardı. Bu dönemde isteyen Arap, beğendiği ve dileği yabancı soydan birini kendi nesebine ilhak edebilir (istilhak) ya da onu evlatlık (tebenni) edinebilirdi. Bu yabancı hür birisi ise buna "da'ıyy" (çağırılmalık), köle ya da esir birisi ise buna "mevla" şeklinde isim verilir ve öyle çağırılırdı. Araplar arasında son derece yaygın olan bu evlat edinme adetiyle aileye dahil olanlar o kişiye mirasçı da olabilirdi.⁹ İslam'a göre ise insanlar, ya kendi sulbünden yani

8 En-Nisa, 4/22, 23.

9 Kurtubi, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 14/ 119; Detaylı bilgi için bk. Abdussamet Bakkaloğlu, *Cahiliye Dönemi Aile Hukuku*, s. 21 vd.

nikahlı karısından “nesep” yoluyla, ya karısının süt devresindeki bir bebeği emzirek “süt çocuğu” yoluyla evlat sahibi olabilirler. Cahiliyede oldukça yaygın olan ve makalemizi ilgilendiren üçüncü yol olan “evlat edinme” ise yasaklanmış, ilk uygulama ise Zeyd b. Hârise hakkında gerçekleşmiştir.¹⁰

Hicaz bölgesine kadar uzanan topraklara sahip Roma hukukunda da evlatlık uygulaması mevcuttu. Roma hukukuna göre evlat edinme ailenin ve aile kültürünün devamını sağlardı. Romalılarda da erkek çocuklarına büyük önem verilir, şayet erkek evladı olmazsa bu durumu evlat edinerek giderilirdi. Romalı aile, evlat edinme işlemiyle aileye yabancı soydan bir kimseyi aileye evlat olarak alabiliyor ve evlat edinilen kimse üzerinde babalık egemenliğini sağlayabiliyordu.¹¹

Cahiliye dönemi ve risalet yıllarındaki evlatlık adetinin gerçekte insanların bir söyleminden/uydurmasından ibaret olduğu, hicretin 5. yılında Ahzâb Suresi, 4. ayeti ve devamındaki ayetlerle kaldırıldı. Hz. Peygamber de bu ayetlerin inmesinden sonra evlatlık uygulamasının kesin olarak kaldırıldığını te’kid sadedinde “babası olmadığını iyi bildiği halde yabancı birine babası imiş iddia eden kişiye cennet haramdır”¹² buyurmuştur. Hz. Zeyd örneğinde olduğu gibi, toplumda yerleşik olan “evlatlık çocuğun kişinin gerçek çocuğu olamayacağı” na dair ayet ve hadisteki kesin açıklamalar gereği, bir kişinin başka babaya nispet edilmesi, yani evlatlık olarak nitelendirilmesi mezheplerin tamamınca haram kabul edilmekle birlikte bir kişinin bir çocuğu sevip ona evladı gibi muamele etmesi yasaklanmıştır. Fakat bu sevgisi, onunla kendisi arasında mirasçı olmak, evlenme yasağı gibi şeyler doğmasına neden olmamaktadır.¹³ Nitekim, mezhepler arasında ana-babası kaybolmuş/ölmüş “köle çocuklar” ile “lakît” (sahipsiz, kaybolmuş, terk edilmiş vs.) çocuklarla babaları bilinmeyen çocukların bir başka babaya nispet edilip edilemeyeceği ya da onları bulan kimselerin onlar üzerindeki babalık iddiaları hususunda ihtilaflar bulunmaktadır.¹⁴

Kur’an kıssalarında da evlatlık yani aileye sonradan dahil olmaya benzetilebilecek hadiselerinden bahsedilir. Tarihi sıraya göre önce Hz. Yusuf’un daha sonra ise Hz. Musa’nın evlatlık edinilebilecekleri ile ilgili olarak ‘da’iyy’ ve ‘mevla’ ta-

10 Cessâs, *Ahkamu’l-Kur’an*, 5/ 222; Zemahşeri, *Keşşâf*, 5/44 vd; Kadı Beydâvi, *Envârû’t-Tenzîl*, 4/232; Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, s. 298.

11 Ataay, *Medeni Hukukta Evlat Edinme*, s. 18.

12 Buhari, “Feraiz”, 28; Müslim, “İman”, 115.

13 Mirasçı olmanın sebepleri için bk. Mevsli, *el-İhtiyar li ta’lîl’l-Muhtâr*, 5/86; Aydın, “Evlat Edinme”, 11/527; Çolak, *İslam Aile Hukuku*, s. 89.

14 Kâsânî, *Bedâi’ü-sanâi’ fi tertibi’ş-şerâi’*, 6/197; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/763; Cin- Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 537-538; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 293-295; Ayrıca bk. Çeker, *İslam Hukukunda Çocuk*, s. 193.

birleri yerine ^طتَّخَذَهُ وَكَدًّا (ittihaz-u veled) tabirinin kullanıldığı görülür. Bu tabirin Allah için de yani “haşa Allah da çocuk edildi” şeklinde çok defa kullanılması enteresandır.¹⁵ Hiçbir muteber ve klasik kaynakta görmemekle birlikte adeta normal insanlar için kullanılmayan bu tabirin sadece ilahlık iddiasında bulunanlar için kullanıldığını, özellikle Asiye'nin, kocası Firavun'u ikna amaçlı kullanmış olabileceği ya da Mısır kültüründe bu tabirin yaygın olduğunu tahmin etmekteyiz. Çünkü, Cahiliyede yaygın olan evlatlık kavramı için kıssalardaki bu tabir yerine “أَدْعِيَاءَ”¹⁶ (ed'iyâ) tabiri kullanılmıştır. İslam fıkıh literatüründe ise Kur'an'daki “da'iyy” ve “ittihazü veled” ifadeleri ile Cahiliyedeki “istilhâk” ve “mevla” tabirleri yerine evlatlık için daha çok “تَبَنَّى” (tebennî) kelimesi tercih edilmiştir. Ülkemizde de bu kelimeye karşılık gelmek üzere özellikle hukuk ıstılahında en çok “evlat edinme” ve “evlatlık” kelimeleri kullanılırken, coğrafi örfe göre “oğulluk,” “beslemelik,” “ahiretlik” gibi kelimeler de tercih edilebilmektedir. Bu kavramlara oğlu olmayanların, kendi evine damat getirerek bir nevi onu oğulluğu kabul ettiği “içgüveyi” de eklenebilir.

Kur'an'da Hz. Yusuf ile Hz. Musa'nın farklı devirlerdeki Firavunların saraylarında geçen kıssaları anlatılmakta fakat bu evlat edinme hadisesi ayetlerin devamında kötülenmemektedir. Neshedilmediği sürece Müslümanları da bağlayıcı olan bazı şer'u men kablena hükümlerinden¹⁷ farklı olarak bu ayetlerde olduğu gibi, kıssaların tamamından faydalanma ve onlardan hüküm çıkarma konusunda İmam Şatıbî'nin (ö. 790/1388) şu önemli tespiti konumuz için önem arz etmektedir:

“Kur'an'da yer alan her kıssanın, her ayetin mutlaka önünde ya da sonunda ki, genelde sonunda bir ‘red/ zemm’ ya bulunur veya bulunmayabilir. Eğer o anlatılana karşı bir red varsa, onun batıl ve yalan olduğu konusunda herhangi bir problem yoktur. Eğer reddine bir izah yoksa o zaman bunun sıhhatine ve doğruluğuna götüren bir delil olacaktır.”¹⁸

15 Bk. Yunus, 10/68; Kehf, 18/4; Meryem, 19/88; Enbiya, 21/26.

16 Kelimenin müfredi ve cem'i, الدَّعَى - الدَّعَى - De'iyyun-Ed-Di'â”. Bk. Feyrûzâbâdi, el-Kâmûs el-Muhit, 4/322; Alûsî, Ruhu'l- Meâni, 21/46.

-Evlatlığın “de'iyyu” şeklinde isimlendirilmesindeki hikmet, Allah'a niyaz manasındaki duanın iyi anlaşılması sadedinde şöyle izah edilir: Dâ'ie, ananın göğsündeki sütün tamamını yavrusuna vermeyip birazını bırakması manasındadır ve ‘şefkat’ten bedeldir. Dolayısıyla, kul da Allah'a yalvarırken, yüreğinden süzülen duygularla, kalbinin bir kenarına terk ettiği insafla yalvarır. Nitekim, tadarru', Arapçadaki dar' kökünden gelir ve ‘yürekten’, yani göğüsten manasındadır. Dahası, “da'iyyu” demek, öz evlat olmayıp aslın yerine “çağrılan” evladı çağırıştırın’ manasındadır. Feil” vezninde kullanıldığı için de süreklilik bildirir. Bk. Cebel, *el-İştikaki el-muassal li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 657.

17 Ebû Zeyd Debûsî, *Takvimü'l-edille fi usulil-fıkh*, s. 253.

18 Şatıbî, *el-Muvâfakât*, 3/337.

Bahsettiğimiz iki peygamberin çocukluk çağlarında evlat edinilmelerini anlatan ayetlerin siyah ve sibaklarında sarıh bir kötüleme bulunmaması, evlat edinme hususunda bu ayetlerin kıyas yapmak için delil olabileceği intibahı vermektedir. Aslında kıyas yapabilmenin cevazına delil olarak kabul edilen ayetler de kıssa ayetleridir. Bu sebeple kıssalarda anlatılan her hadiseye kıyas yapılarak onlardan hüküm çıkarmanın mümkün olup olmadığı hususu önem arz etmektedir:

KISSALARIN KIYASA KONU OLMASI

Kıssaların kıyasa konu olmasından maksat, hem kıyasın meşru oluşuna kıssa ayetlerinin delil olması hem kıssalarda anlatılan hadiselerin kıyasın rüknü olan ‘asl’ olup olamayacağı, hem de kıssalardaki illet ya da hikmetlerin bağlayıcı olup olmadığıdır. Kur’an ve Sünnet, İslam’ın itikat, ibadet, ahlak ve hukuk ile ilgili konularda çerçeve hükümler ihtiva ettiği için, fukaha, Hz. Peygamber’in vefatından sonra ortaya çıkan yeni meseleler karşısında bu iki kaynaktan istifade yolları ve usulleri hususunda büyük çabalar sarfetmişlerdir. Kur’an ve Sünnet’ten hüküm çıkarmayı amaçlayan bu aklî ve mantıkî metotlardan birisi, bu iki nassı anlamaya yarayan “kıyas”tır.

İstılahta “İlletinde müşterek oluşlarından dolayı, iki bilinen şeyden birinin nassla sabit olan hükmünü diğerinde de ictihad ile izhar etmektir”¹⁹ şeklinde tanımlanan kıyas, Kur’an, Sünnet ve İcmâ’nın yanında dördüncü aslı delillerden birisidir. Kıyas, fıkıh usulünde; “Kur’an ve Sünnet’te hükmü bulunmayan fikhî bir meseleye, aralarındaki illet birliği/benzerliği gerekçesiyle, Kur’an ve Sünnet’te düzenlenmiş meselenin hükmünü vermek”²⁰ şeklinde de tanımlanır. Kıyas, kendini meydana getiren “asıl, fer’, aslın hükmü ve illet”ten oluşan dört unsurdan oluşur ki, bunlara kıyasın rükünleri denir.

Kıssaların zikredilme gâyelerinden en meşhuru olan “ibret” kelimesinin İslam hukukundaki anlamları ve kıssaların güncel meselelere “kıyas” yapıp yapılamayacağı ve bunun için dikkate alınması gereken kuralların bilinmesi önem arz etmektedir. Kur’an’ı, fikhî açıdan inceleyen fakihler, bu ayetlerdeki ibretin anlamının “**usul-i fıkıh**” taki “**kıyas**”a, işaret ettiğini belirterek, kıyasın geçerli bir delil olduğunu ve Allah’ın(cc) insanlara ibret alın demesinin aslında, “kıyas yapın” manasında olduğunu, dolayısıyla kıyasın huccet oluşuna ilişkin tüm görüşlerini bu ayetlere dayandırmışlardır.

19 Cüveynî, *el-Burhan fi usulî'l-fıkıh*, 2/745; Zeydân, *Fıkıh usûlî*, s. 189.

20 Gazâlî, *el-Mustasfâ*, 2/228; Hallâf, *İlmü usûli'l-fıkıh*, s. 52; Atar, *Fıkıh Usûlî*, s. 57.

Yusuf kıssasının sonundaki “لقد كان في قصصهم عبرة لأولي الألباب” “onların kıssalarında akıl sahipleri için **ibret** vardır” (Yusuf, 12: 111) ayeti ile (Haşr, 59: 2) deki “فاعتبروا يا أولي الأبصار” “ey akıl sahipleri **ibret alın**” şeklindeki ifadelerde geçen bu iki lafzın izahında fukahânın neredeyse tamamı konuyu kıyasa getirirler. Mesela Serahsî (v.483/1090) “Ey akıl sahipleri ibret alınınız” ayetindeki itibar; kıyas ve nas- sın olmadığı yerde re’y ile amel etmektir” şeklinde yorumlar.²¹

İbret kelimesinin iftî’âl babına nakliyle hasıl olan **i’tibâr**, “ibret alın, ders çıkar- rın, düşünün, kafa yorun, mukayese edin” gibi manalara gelmektedir. ²² Müfessir- ler buradaki “i’tebiru” emrini, “kıyas edin, göz önüne alın”,²³ ”aynı cins iki şeyden bilinenden bilinmeyeni elde etme”²⁴ veya ”te’acüb ederek, mütte’iz (öğüt alma) olmaktadır”²⁵ şeklinde açıklamaktadırlar.

İ’tibar kavramı, tefsirlerde daha çok “ibret alma, ders çıkarma” anlamında kul- lanılmakta iken fukahânın genellikle “kıyas”ın hucciyetine delil olarak” özellikle ilk sırada, “i’tibâr ayetini”²⁶ arında da hadis-i şerifleri²⁷ takdim ettikleri görülür. Pezdevî(ö. 482) Usûl’ünde, sahâbe, tabiîn ve cumhur-u fukahâ’ nın kıyası hucdet olarak kabul ettiğini beyan ederken, bu ayetlere istinad ettiklerini zikreder.²⁸

Serahsî de, kıyas yapmanın batıl olduğu görüşünü savunan İbrahim en- Nazzâm’ı, ağır dille tenkid eder ve Haşr Suresindeki **i’tebirû** emrinin “bir şe- yin hükmünün, benzeri olan başka bir şeye tatbik etmek” anlamına geldiği gibi, “geçmek, intikal etmek, takdir etmek, eşit kılmak” anlamlarına geldiğini belirtir.²⁹ Cessâs (ö.370/981) ise, “bu ayetteki **i’tebiru** emrinin ‘vücut gerektirdiğini ve bu emirle ‘kıyas’ yapmanın vacip olduğunu beyan eder.³⁰ Şîrâzî (ö. 476),³¹ Cüveynî (ö. 478),³² Gazâlî (ö. 505),³³ Râzî (ö. 606)³⁴ ve Amidî (ö. 631)³⁵ gibi âlimler de, ilgili

21 Serahsî, *Usûl*, 2/106.

22 Haşr, 59/2.

23 Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’an*, 4/49.

24 İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fî ilmi’t-Tefsîr*, 8/206.

25 Yazır, *Hak Dini*, 6/4815.

26 Haşr, 59/2.

27 Tirmizî, “Ahkâm”, 3; Ebu Davud, “Akd”, 2.

28 Pezdevî, *Usûl*, 3/270.

29 Serahsî, *Usûl*, 2/125; Buharî, *Keşfu Pezdevî*, 3/275.

30 Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’an*, 4/49; Zeydan, *el-Vecîz fî usûli’l-fıkh*, s. 178; Hallâf, *İlm-i Usûli’l-Fıkh*, s. 31.

31 Şîrâzî, *el-Lüma’ fî usuli’l-fıkh*, 1/98.

32 el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli’l-fıkh*, 1/123.

33 Gazâlî, *el-Mustasfâ*, s. 328.

34 Bk. Râzî, *el-Mahsul*, 5/38.

35 Bk. Amidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, 4/9.

ayetlerdeki kelimeleri “kıyas yapın” şeklinde anlamışlar, buna karşılık, ibadet, ceza gibi hususlarda ise kıyasın câiz olmadığına ancak, kıyasın şer’î bir delil olduğuna kâil olmuşlardır.

Şâtîbî de, “i’tibâr” ın iki manasının olduğunu, bunlardan ilkinin “kıyas”la eş anlamlı olduğunu, diğerinin ise, ‘ibret alma’ manasında olup, ‘bir şeyden kendine pay çıkarma’ şeklinde ifade edilebileceğini belirtmektedir.³⁶ İ’tibâr kelimesi hakkında, Cürçânî (816/1413), “kıyasın tâ kendisi= ‘aynu’l-kıyâs” veya “kıyasın menbâ’” şeklindeki kısa ifadeden sonra, “hakkında hüküm sabit olan şey/lerden, istenilen hükmü çıkarmaktır ve ona benzetmektir”³⁷ şeklinde izah yapar. Haydar Efendi de i’tibar ayetinin nüzul sebebini uzunca anlattıktan ve tefsirini yaptıktan sonra, “İşte, kıyasın hucciyyetine kitaptan delilimiz bu ayettir, dedikten sonra ‘i’tibar’ın üç manasından en önemlisinin “bir şeyi nazîrine ret veya irca’ manasını mutazammındır: Siz bir şeyi nazirine red veya irca ediniz. Yani bir şeyin nazîrinde sabit olan şeyle hükmediniz, manasını mutazammın olur ki kıyas dahi bunu mütenâvildir” şeklinde açıklar.³⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de, “kıyas” kelimesi doğrudan veya dolaylı hiçbir şekilde yer almamasına rağmen yukarıda zikredilen Cumhur, “ibret” kelimesinin “mukayese/kıyas” anlamında olduğu kanaatiyle, “kıyas”ı İslam Hukuku’nun dört ana kaynağından/delilinden birisi olduğu hususunda icma etmişlerdir.

Kıyas, ne zaman kullanılmaya başlanırsa başlansın, kıyasa delil olan ayetler, genellikle Kur’ândaki “ibret alın, ta’bir edin” gibi ayetlerdir. Yusuf (as) kıssasında iki defa bu kelimenin kullanılması ve Hz. Peygamber (sas) dönemini anlatan ayetlerde de³⁹ bu şekilde bir ifadenin kullanılması mânîdardır.

Hz. Peygamber de kıssalardan basit manada kıyas yapıyor, kendine göre ibretler/örnekler alıyor ve hayatında değişiklikler ya da tekamül oluyordu. Mesela; Hz. Peygamber(sas) ilk inen ayetlerden *İkra’ Bismi Rabbike..* ayetinden sonra artık o tüm işlerine *Bismikellahümme* diyerek başlıyordu. Belli bir süre sonra Hz. Nuh’un gemisini hareket ettirirken söylediği *Bismillâhi mecrâhâ...*⁴⁰ ile başlamasından aldığı ilhamla *bismillah* demeye başladı. Daha sonra Hz. Süleyman’dan Belkıs’a gönderilen mektubun *Bismillahirrahmanirrahim* ile başlamasını anlatan ayet⁴¹ inin-

36 Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 3/390.

37 Cürçânî, *Kitabu’t-Ta’rifât*, s. 30.

38 Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 354.

39 Mesela bkz. Haşr, 59/2.

40 Hûd, 11/ 41.

41 Neml, 27/29, 30. Tefsiri için bk. Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l- Kur’ân*, 13/95; Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 1/5.

ce, Hz. Peygamber artık Kur'an'da nazil olan ve bugün okunan şekliyle besmeleyi okumaya ve mektuplarına öyle yazmaya başlamıştır.⁴² Buradan, Hz. Peygamber'in "kıssalardakiler böyle yapıyordu, öyleyse ben de öyle yapayım" şeklinde basit bir kıyas yaptığı, ibret aldığı söylenebilir.

Bu açıklamalar, kıyasın hem geçerli bir delil olduğunu hem de gerekli şartları taşımaları halinde kıssaların hüküm çıkarmada ve kıyasta "asl"/kaynak olarak kullanılabileceğini gösterir. Fakat ayetlerde neden "kıyas yapın" yerine kıssaların sonunda "ibret alın" denildi sorusu akla gelebilir. Çünkü, kıssa ile anlatım, kişinin etkilenmediğini zannettiği bir durumda dahi, aslında en fazla etkilendiği ifade şeklidir ve insan hafızasında "kalıcı" bir yanı vardır... Dolaysız anlatımlarda ise, kişilerin dirençleri derhal otomatik harekete geçerler. Yani "şunu yap!, şunu yapma!" dediğiniz zaman, insan gayri ihtiyarî bir şekilde, eski inanışlarını ve doğrularını muhafaza etme gibi bir tutum takınır."⁴³

Kıyasın unsurlarından birisi ve hatta onun esası, direği ve en önemli rüknü sayılan⁴⁴ "illet" in tespiti çok önemlidir. İleti tespit işine ise genellikle "ta'lilu'l-ahkam" denilmiştir. Hatta Gazâlî, illeti doğrudan kıyas manasında kullanmaktadır.⁴⁵ Kıssalarda zikredilen hadiselerin illet ya da hikmet olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin anlaşılması için kısa bilgi aktarmak istiyoruz.

İLLET'İN MANASI, HİKMET VE SEBEPLE İRTİBATI

İlet, lügatte⁴⁶ bulunduğu yerde değişikliğe yol açan durum demektir. İsim olarak hastalık ve müessir sebep anlamına gelir. Buldukları kelimelerin yapılarında değişiklik meydana getirdikleri için Arapça'da "illet harfleri"ne de bu sebeple bu ad verilmiştir.⁴⁷ İletin bundan başka özür, araz, bahane, sebep, bâis gibi manaları da vardır. Aynı kelimenin bir başka türevi olan "ta'lil" ise "allele" fiilinin mastarı olup "herhangi bir hükmün illetini ortaya çıkarma ve açıklama" anlamına gelir.⁴⁸

İstilahî bakımdan farklı ilim dallarınca çeşitli tarifleri yapılan illet, fıkhıta "şer'i illet" olarak isimlendirilmiştir ve usul-i fıkıh'ta farklı açılardan tarifi yapılmıştır.

42 İbn Sa'd, et-*Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/263.

43 Hökelekli, *Kur'an Kıssalarının Anlam ve Değeri*, s. 80.

44 Zeydân, *Fıkıh Usûlü*, s. 189.

45 Gazâlî, *Şifâ'u'l-Ğalîl*, s. 20.

46 Lügatten kasıt günlük basit kullanım(lağv) manasıdır. Dolayısıyla belirli bir sözlük kastedilmemiştir.

47 Râzî, *Muhtaru's-Sihah*, a-1-1 mad; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, a-1-1 mad, 11/467-474; Zeydân, *Fıkıh Usûlü*, s. 129.

48 Zebidî, *Tacu'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamus*, 15/517; Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 413.

Cessâs illet için, “hükümlere delalet eden alametler” dedikten sonra, “hükümün varlığının illetin varlığına bağlı olduğunu, illetin olmaması halinde hükümün de olmayacağını” ya da “hükümü vacip kılan şey illettir” tanımını kullanır. ⁴⁹ Pezdevî, bir yerde illet için “nassın kapsadığı hükme işaret kılınan şeydir, derken, ⁵⁰ başka bir yerde “ilk etapta vacip kılınan hükme izafe edilen şeyden ibarettir” demektedir. ⁵¹ Öldürmenin kısasa, alışverişin de mülkiyete illet olmasında olduğu gibi. Serahsî’ye göre de illet, “asıl hüküm için işaret kılınan vasıftır”⁵². Maslahatı önceleyen usulcülerden Şâtıbî de, “emir ya da ibâha hükümlerinin taalluk ettiği hikmet ve maslahatlarla, nehiylerin taalluk ettiği mefsetetlerdir, şeklinde tarif ederken, ⁵³ illeti genellikle “hikmet’e bina ettiği görülür. Yine, “hükümün konmasını münasip gösteren manayı (hikmeti) genelde ihtiva eden açık ve munzabıt vasıf (mazinne/çağrışım)” şeklinde tarifinin yapılması, ⁵⁴ hikmetle illet kavramları arasında belli ölçüde bir bağımlılığın bulunduğunu, yani birinin tanımında diğerinden faydalanma gereği duyulduğunu göstermektedir. Ayrıca illet, “hikmet”, “sebepe”, “menât”, “delil”, “bais”, “el-vasfu’l-cami’ ” olarak da isimlendirilmiştir. ⁵⁵

Özetle, İslam Hukuku terimi olarak illet, üç ayrı anlam ifade eder:⁵⁶

1. Hükümün konmasını gösteren “münasip durum” manasında. Mesela; Ramazan’da yolcunun oruç tutmamasına müsaade edilmesi hükmü için, “meşakkat” bu anlamda illettir.

2. Hükümün konmasından amaçlanan sonuç ve hükümün korumak istediği “menfaat” anlamında. Ramazan’da yolculuk eden kişinin oruç tutmamasına müsaade edilmesinin illeti, “sıkıntı ve meşakkatin giderilmesi” dir.

3. Hükümün konmasını münasip gösteren durumu genellikle ihtiva eden “açık ve munzabıt (istikrarlı) vasıf ya da nitelik” anlamında. Mesela, Ramazanda yolculuk eden kişinin oruç tutmamasına müsaade edilmesi hükmünün bu anlamda illeti “yolculuk”tur. ⁵⁷

49 Cessâs, *el-Fusul fi’l-Usul*, 4/138 vd.

50 Pezdevî, *Usûl*, 3/344.

51 Pezdevî, *Usûl*, 4/ 172.

52 Serahsî, *Usûl*, 2/ 174.

53 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/ 263.

54 Bkz: Koca, Ferhat, “Hikmet”, *DİA*, 17/ 514.

55 Karaman, *Fıkıh Usûlü*, s. 83.

56 Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 129.

57 Şelebi, *Ta’lilü’l-Ahkam*, s. 13.

İllet için zikredilen bu üç anlam içerisinde usulcüler, sadece üçüncü anlam için kullanmışlar, birinci ve ikinci anlamlara ise “hikmet” demişlerdir.⁵⁸ Onlara göre illet, “şeriat sahibinin hükmü istinat ettirdiği; varlığına hükmün varlığını, yokluğuna hükmün yokluğunu bağladığı, zahir ve mazbut vasıftır.⁵⁹ Cürcânî ise, “illet, hükmün kendisi ile gerekli olduğu şey” şeklinde bir izah yapar.⁶⁰

Dikkat edilirse illetle neredeyse birlikte zikredilen ve biri açıklanırken mutlaka diğeri kullanılması zaruri olan “hikmet ve sebep” kelimeleri kullanılmak zorunda kalınmaktadır

İslâm hukukçularına göre **hikmet**; “hükmün konuluş gerekçesi olan maslahata denir.”⁶¹ Hikmet, zahir vasfın kendisiyle illete dönüştüğü veya ilk etapta görüldüğünde illet olduğu sanılan şeydir,⁶² şeklinde tarifleri de yapılır. Dini literatürde ise “zarurat-i hamse” denilen “can, akıl, namus, din ve mal” ın muhafazasını kapsadığı gibi insanların umumi maslahatlarını da içermektedir. Yani, hikmet, hükümlerin teşri kılınmasına kaynaklık eden ve Şari'in öncelendiği makâsîd ve maslahatlardır.

Sebeb ise, ıstilahta Şâri'in “varlığını hükmün varlığına ve yokluğunu hükmün yokluğuna” alâmet kıldığı durumu/niteliği ifade eder. Sebep kelimesi tekil ve çoğul olarak Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde sözlük anlamlarıyla geçer; bazı hadislerde “akrabalık bağı” mânasında kullanılır. Gazâlî, sebeb kök anlamıyla ıstilah anlamı arasındaki bağı açıklarken; Sebebin dildeki asıl anlamı “ip” ve “yol”dur. Kuyudan su ancak iple çekilebilir; fakat suyu elde etmeyi sağlayan ip değil su çekme fiilidir, bu fiil ise ancak ip sayesinde gerçekleşebilmektedir,⁶³ diyerek zahirden daha çok hakiki sebeplere dikkatleri çeker.

Hikmetin biri hükmü koyan, diğeri hükme muhatap olan açısından belirtilen iki yönü, “hükümlerin konuluş amacı kulların maslahatlarını gerçekleştirmektir” genel yargısında birleştirilmiştir. Hikmet kavramı Kur'an ve Sünnet'te mevcut hükümlerin anlaşılması, yorumlanması ve yeni olaylara yansıtılması faaliyetinin odağında yer alır. Hikmet, bazen “sebep” terimiyle aynı manadadır. Hikmetin, hükmün konuluşunun “mânevî gerekçesi, sebep ise hükmün varlığının “maddî gerekçe”si olduğu dikkate alınınca aralarındaki irtibat anlaşılabilir. “Sebep”, bir

58 Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 130.

59 Cessâs, *el-Fusul fi'l-Usul*, 4/ 9; Zeydân, *Fıkıh Usûlü*, s. 192.

60 Cürcânî, *Ta'rifat*, s. 201.

61 Molla Fenari, *Fusûlu'l-Bedâ'i*, 3/ 371.

62 Şelebî, *Ta'lilü'l-Ahkam*, s. 136

63 Dönmez, “Sebep”, *DİA*, 36/ 244 vd.

insanın bir fiili niçin yaptığına veya hükümle eylem arasındaki maddî münasebet ve bağlantıyı ortaya çıkarmaya ilişkin sorunun cevabıdır. “İllet”, hükümle eylem arasındaki anlam bağlantısını ve uygunluk ilişkisini ortaya çıkarmaya yönelik sorudur. “Hikmet” ise şâri’in bir hükmü koymadaki amacını anlamaya yönelik sorunun cevabı olmaktadır.⁶⁴

Hikmete binaen hüküm verilip verilemeyeceğini (hikmetle ta’lil) konusunda ileri sürülen görüşleri üç grupta toplamak mümkündür:

a. Cumhur Usulcülere göre hikmetle ta’lil mutlak olarak câiz değildir. Onlar böyle bir ta’lilin naslarda da bulunmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. Çünkü, kişiden kişiye fark edeceği için “hikmetle ta’lil”in kargaşa ve düzensizlik doğurur ve hukuka olan güveni sarsar.⁶⁵

b. Bir gruba göre zâhir ve munzabıt olması halinde hikmetle ta’lil câizdir.⁶⁶

c. Fahreddin er-Râzî gibi bazı usulcüler ise hikmetle ta’lilin bazı özel durumlarda şartlı câiz görülebileceğini savunmuşlardır.⁶⁷

Cumhur, kıyasta illeti esas alırken, bazı Mâlikîlerle Hanbelîlerin çoğu, özellikle İbn Teymiyye (ö. 728/1327) ve öğrencisi İbn Kayyim (ö. 751/1350) illet yerine “hikmet”i esas almışlardır. Bu görüşü benimseyen Hanbelîlere göre, birbirine benzeyen meseleler arasındaki asıl bağ, illet değil hikmettir.⁶⁸

İleride de izah edileceği üzere özellikle Hz. Yusuf’un evlatlık iken yaşadığı olumsuzluklar, yani evlatlık olan ile alan aile arasında beklenen maslahatın yani hikmetin gerçekleşmemesi, ilk anda bu yasağın illeti imiş gibi anlaşılabilir. Usulcülere göre ise hikmetle ta’lil olamayacağından, evlatlıklarla hiç problem yaşanmasa dahi evlatlık caiz görülemez.

KUR’AN-I KERİM’DE TA’LİL ÖRNEKLERİ

Kur’an’ın lafızları, terkipleri ve hükümleri ifade tarzı mucizevîdir. Tekdüzelikten uzak, dinleyenleri etkileyen üslubu, hüküm ayetlerinde de kendini gösterir ve ahkama dair ayetlerin tarzı da çok çeşitli biçimde ve lafızlarla sunulur.⁶⁹

64 Koca, “Hikmet”, *DİA*, 17/ 514.

65 Amidî, *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm*, 3/ 186.

66 Râzî, *el-Mahsûl*, 5/ 292.

67 Koca, Ferhat, “Hikmet”, *DİA*, 17/ 514.

68 Ebû Zehra, *Ahmed b. Hanbel*, s. 321.

69 Zeydan, *el-Medhal li Dirâseti’ş-Şeriatî’l-İslâmiyye*, s. 159.

Onda hükümler ve illetler vaz'edilirken muhatabı usandırmamak için tek çeşit siygalar değil çeşitlilik tercih edilmiştir. Bunlar ibadet konuları ise illet tespiti pek mümkün olamaz. Öte yandan, Allah'ın "razı olduğu, cennete götüreceği, sevdiğini bildirdiği ya da terkinin emrettiği, zemmettiği, yapanı kötülediği veya azarladığı, hatta lanetlediği, yapanın hayvana veya şeytana benzetildiği, hidayetten veya kulluktan men edici bulduğu, kötülük veya kerahetle vafettiği, felah bulamama diye nitelendirdiği"⁷⁰ bütün fiiller, illetiyle emrettiği ya da yasakladığı fiillerdir.⁷¹

Ahkam ayetlerindeki illeti tespit etmeye yardımcı olan; "من اجل" "لاجل من" bu sebeple⁷², "لا لکی" olarak "لکی" (olması ya da olmaması için)⁷³, sebep bildiren lâm "lamu't-ta'lil",⁷⁴ illet anlamı ifade eden "ان / en" harfi⁷⁵, belki manasındaki لعل / le'alle⁷⁶, ta'lil ifade eden "حتى" (hattâ)⁷⁷ edatı gibi birtakım zarf, edat, nakıs fiil veya karineler bulunur. Bu edatlardan başka, "اذ / iz"⁷⁸, "على / ala"⁷⁹, "من / min"⁸⁰, "في / fi"⁸¹, "عن / an"⁸², "ف / fe"⁸³ harfleri ile yapılan ta'lil çeşitleri de bulunmaktadır.

Evlat edinmeyi yasaklayan ayette de bir illetin veya hikmetin bulunması düşünlür. Şimdi bu konu ile ilgili konuya temas etmek istiyoruz.

EVLAT EDİNME YASAĞININ İLLETİ

Makalemizin temelini teşkil eden ve evlatlık edinmeyi yasaklayan Ahzap surresi 4 ve 5. ayetlerdeki illetin hangi harf, zarf ya da edat/kelime olduğu hususuna gelince; bu ayetlerde yukarıda zikredilen hiçbir harf, edat ya da kelimenin bulunmadığı görülür:

70 Örnek için bkz. Nisa, 4/ 13, 14.

71 Suyûtî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, 2/ 165; Zeydan, *el-Medhal*, s. 160; Atar, *Fıkıh Usulü*, s. 31.

72 Maide, 5/ 32. Bk. Alûsî, *Ruhu'l-Meâni*, 4/ 117.

73 Hadid, 57/ 23. Bk. Alûsî, *Ruhu'l-Meâni*, 28/ 49.

74 Örnek için bk. Araf, 7/ 179. ...cehennem için yarattık....

75 Örnek için bk. Bakara, 2/ 282.hatırlatması için....

76 Örnek için bk. Bakara, 2/ 282.umulur ki/belki sakınırsınız....

77 Muhammed, 47/ 31 ayetinde olduğu gibi.

78 Zuhruf, 43/ 39. Bkz: Zerkeşi, *Bahru'l-Muhît*, 5/ 197; Şevkânî, *İrşâd*, s. 359; Alûsî, *Ruhu'l-Meâni*, 16/ 220.

79 Bakara, 2/ 185.

80 Nuh, 71/ 25. Bk. Şelebî, *Ta'lilü'l-Ahkam*, s. 160.

81 Nur, 24/ 14.

82 Tevbe, 9/ 114. Bk. Suyûtî, *el-İtkan*, 1/ 520.

83 Nur, 24/ 2. Bk. Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhît*, 5/ 196.

مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِيهِ جَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ أَرْوَاجَكُمْ إِلَىٰ تَطَاهُرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ذَلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ ﴿٤﴾ أَدْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ..... (٥)

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu ayette evlat edinmenin haram olduğunu gösteren unsurları şöyle sıralamak mümkündür:

a. Ayette üç kez tekrarlanan “mâ ce’ale” (kılmadı) manasındaki fiille bu işin nefyedilmesi. Hatta, bu fiilin “min” ile kullanılmasının “te’kid bi’l-istiğrak” yani “bütün uygulamaları şiddetle red ” manasına geldiği zikredilir.⁸⁴

b. Evlatlıkları babalığa isnad etme adetinin “bu sizin **uydurmalarınız**dır” ifadeleriyle “zemmedilmesi”. Bu konuda Şafii müfessir Kiyâ El-Herrâsî(ö.504), sizin uydurmalarınız sözünü “hükmü olmayan, manası ve hakikati olmayan” şeklinde izah eder. Eseri tahkik eden Musa Muhammed Ali ise bu sözün, pratikte karşılığı olmayan, Allah’ın evlat bahşetmediği birine sizin evlat nispet etmeniz, aslında haddi aşmaktır, şeklinde ilavede bulunur.⁸⁵ Bu izah, evlat edinme uygulamasının neredeyse Allah’ın işine karışmak olduğuna kadar götürülebilir.

c. Ayetin devamında “Allah en doğruyu söyler ve en doğruya ulaştırır” ifadeleriyle Cahiliye adetinin gerçek olmadığını/**batıl** oluşunun beyanı.

d. Beşinci ayetin başındaki “**üd’ûküm**” (onları çağırın) şeklindeki emir.⁸⁶ Bu ifadenin nesep karışıklığını önleyeceğine dair yorumlar yapılmaktadır.⁸⁷

e. Yasaklanmazdan önceki, yani bu ayet inmezden önceki yapılanların (**leyse aleyküm cünâhun**) ifadesiyle günah olmadığını beyanı, bundan sonra evlatlıkların öz oğul olarak nitelenemeyeceğinin ispatıdır.⁸⁸

Özetle, İslam’da evlat edinme adetinin haram oluşunun temel illeti, bu örf/ adetini Allah tarafından “uydurma” oluşunu açıkça beyan eden lafzıdır. Allah bir şeye uydurma demişse o asla helal olmaz. Bu ayette “Allah evlat edinmeyi haram kıldı, yasakladı” manasına gelen “harama” veya “nehâ” fiili yoktur. Bu nedenle

84 Cessâs, *Ahkamu’l-Kur’an*, 3/ 354; İbnü’l- Arabî, *Ahkamu’l-Kur’an*, 3/ 1504; Sâbunî, *Ravâiu’l-Beyan*, 2/ 260; Ayrıca bk. Abdülkerim Zeydan, *el-Mufassal fi Ahkami’l-Mer’eti*, 7/ 437-439.

85 Kiyâ El-Herrâsî, *Ahkamu’l-Kur’an*, 4/ 161.

86 Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 5/ 46.

87 Şakir Hanbelî, *Usûlü’l-Fıkh*, s. 16.

88 Sâbunî, *Ravâiu’l-Beyan*, 2/ 263

bu ayetteki illet, illeti tespit yollarından biri olan “sarih olmayan nassla sabit olan illet” bağlamında değerlendirilip ve bir nevi “tenbih” ya da “îma” da denilen illet belirleme yöntemi ile bu ayetteki illet anlaşılabilir. Yani, herhangi bir karine yardımı ile nasstaki lafzın gösterdiği vasfın illet olduğunun anlaşılmasıdır⁸⁹ ki, o da “uydurma” olduğunun beyanı ve evlatlıkların “kendi soylarıyla anılması” emridir. Çünkü, “...*bu sözler sizin uydurmalarımızdır*” şeklindeki tehdit/tenkir, evlatlıkları babalığa nispet etmenin yanlış olduğunu ve bu konuda hiçbir illet aramaya gerek olmadığını aslında açıklamaktadır.

İslam Hukuku, -zifafa girdiği kadının başka kocadan doğan çocuğunu evlat saymakla birlikte- evlat edinmeyi onaylamamasının gerekçesi nesepte, kan bağına esas almasıdır. Neticede, adına ister Cumhur’un dediği gibi “illet” ya da bazı Mâlikîler, İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyim gibi Hanbelî usulcülere göre “hikmet” de denilse her iki görüşe göre de “evlat edinme” hoşça giden bir fiil olmaması sebebiyle yasaklanmıştır. Çünkü, illet yerine hikmeti önemseyen Hanbelîlere göre birbirine benzeyen meseleler arasındaki asıl irtibat, illet değil hikmettir.⁹⁰

Ayetlerde haram kılmaya matuf bu te’kid edici ibarelerin haricinde yine Hz. Peygamber’den rivayet edilen “*Kim babası olmayan birine babası imiş gibi iddia ederse o kimseye cennet haramdır,*”⁹¹ hadisi de ayetin manasını te’kid etmektedir.

Yukarıda sayılanlar evlatlık uygulamasının haramlığını gösteren delillerdir. Ayetteki haram kılınmanın “illeti” konusunda Alûsî, *هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ* / Hüve eksatu ‘indallah’ kısmının tesirinde bu cümledeki “hüve” zamirinin kendinden önceki “*أَدْعُوهُمْ* / onları çağırın” emrinin **illeti** olduğunu açıklar ve “ta’lilun li’l-emri” der.⁹² Şu halde “hüve” nin anlamı “Allah katında daha adil olması için” gibi bir mana içermektedir. Ayrıca, ayetteki “eksatü” ifadesi en doğru, en adil, en hakkaniyete uygun manasında olması da, belirtilen illetin yüksek derecesini göstermektedir. Öte yandan, Usul kitaplarında “hüve” zamirinin ta’lil ifade ettiğine dair bu tefsirden başka bir bilgiye rastlanılmamıştır. Öte yandan, bu yasaklamaya akli bazı deliller de sunulmaktadır.⁹³

89 Atar, *Fıkıh Usulü*, s. 68.

90 Ebû Zehra, *Ahmed b. Hanbel*, s. 321.

91 Buhari, “Feraiz”, 28; Müslim, “İman”, 115; Yakın mana için bk. İbn Mâce, “Hudud”, 36.

92 Alûsî, *Ruhu'l-Meâni*, 21/ 147.

93 Yıldırım, *İslam Hukuku Açısından Evlat Edinme*, s. 42 vd.

EVLAT EDİNME YASAĞININ HİKMETİ

Hız. Yusuf ile Hız. Musa'nın evlatlık olup olmadıkları hususu, onların hayatlarından ibret alınıp alınamayacağı bakımından önemlidir. Aşağıda zikredilen her iki ayetin de birbirine benzeyen lafızlarla ve "belki, umulur ki" manasındaki, kesinlik arzetmeyen " 'asâ / عسى " fiili ile başlaması sebebiyle her iki peygamberin kat'i şekilde evlatlık olduklarına delalet etmemektedir. Kanaatimizce, "evlatlık alan" ve "evlatlık olan" tarafların hâlet-i ruhiyelerine göre durum farklılık arzetmektedir. Mesela, çok yüksek konforda yaşatılmasına rağmen Hız. Yusuf'un kullandığı pişmanlık bildiren lafızlardan, onun kendisini evlatlık olarak görmediği, buna karşılık Aziz ve karısının onu evlatlık hatta daha da üst seviyede gördükleri,⁹⁴ Hız. Musa'nın büyütülmesinde emeği geçen Firavun'un kullandığı ifadelerden ise onun Musa'yı evlatlık mesabesinde gördüğü, Tevrat'ta anlatılanlara göre de Firavun'un tahtının en kuvvetli adayı olması sebebiyle Musa'ya en üst seviyede eğitim aldırılması,⁹⁵ "evlatlık alan" lar tarafından onun öz çocuk gibi kabul edildiği söylenebilir.

Şatıb'nin özellikle kıssa ayetlerinin sonundaki olumlu ve olumsuz ifadelerin illet ve hikmet bağlamında ta'lil edilip edilemeyeceği konusunda belirttiği gibi, aşağıdaki ayetlerin siyâk ve sibâkında evlat edinmeyi kötileyen bir ibare bulunmaması, o dönemlerde "evlat edinmenin" meşru olabileceğini, dolayısıyla bu evlatlık hadiselerinin Müslümanlar için örnek alınabileceği intibahı uyandırmaktadır. Ancak ilahlık davasında buldukları ayetlerle bildirilen Firavunlar ve onlardan birinin yardımcısı Aziz'in Hız. Yusuf ve Hız. Musa'yı evlatlık alma adetleri ve diğer uygulamalarının Müslümanlar için örnek olmayacağına safi akıl kolaylıkla ulaşabilir.

Konumuzu ilgilendiren iki ayetin özetlenmiş mealleri şöyle ve birbirine çok benzemektedir:

a. *Yusuf (as)'ı Mısır'da satın alan adam karısına dedi ki; 'Ona değer ver ve güzel bak! Belki bize faydası olur veya onu evlat ediniz...' (Yusuf, 12: 21)*

b. *"...Firavun'un karısı, bana da sana da gözbebeği olacak bir çocuk. O'nu(Musa'yı) öldürmeyin, belki bize bir faydası olur, ya da onu evlat ediniz, dedi." (Kasas, 28: 9)*

Farklı surelerdeki ayetlerde iki peygamberin "evlat edinilebileceği" den ve onlara iyi bakılmasından bahsedilmekte, birinde karı, diğerinde koca çocuklara iyi bakmaları hususunda birbirlerini tenbih etmektedirler.

94 "Hız. Yusuf'un köle gibi değil evin ferdi gibi kabul edilip yetiştirildiği belirtilir. Bk. Harman, "Yusuf", *DİA*, 44/1-5.

95 Harman, "Musa", *DİA*, 31/ 207.

Öncelikle, kıssaların doğru bir şekilde anlaşılması, onlardaki hükümlerin illetlerinin doğru tespiti için yine Kur'an'a müracaat edilmesi, yani Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine ihtiyaç bulunur.⁹⁶ Çünkü, Kur'an'da bir konuyu anlamak için bazen tamamını okumak gerekebilir. Bunun içindir ki, Kur'an'ın muhkem ayetlerine muarız gibi gözüken her şey, yine önce onun süzgecinden geçirilmelidir. Öyleyse, kıssalardan ya da diğer ayetlerden elde edilen hükümlerin Kur'an'ın ruhuna aykırılıklarının tespitinde yine kendisi en iyi rehberdir.

Burada Ahzap suresinde evlat edinmeyi yasaklayan ayetlerle Nisa, Yusuf, Kasas ve Nur⁹⁷ surelerindeki evlenme engeli ve mahremiyet sınırlarını bildiren ayetlerle Yusuf ve Musa'nın kıssaları birlikte değerlendirilirse bu yasağın hikmetine dair bazı ipuçları tespit etmek mümkün olacaktır.

Kıssalardaki hikmetlerden önce diğer ayetlerde evlat edinme yasağının zorunlu kıldığı sonuçları kısaca zikretmek yerinde olacaktır:

Risaletin ilk dönemlerinde Müslümanlar Câhiliye örfünde olduğu gibi kendi aralarında anlaşma yaparak, her konuda birbirlerine yardımcı olacaklarına dair beyanatta bulunur, bu güvencenin bedeli olarak da birbirlerine mirasçı olurlardı.⁹⁸ Medine'ye hicretten sonra konuyla ilgili olarak Enfâl Sûresi 8: 72 ile "*iman edip de hicret edenler ... onlar birbirlerinin dostlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur,*" âyeti nâzil olunca mü'minler hicret sebebi ile birbirlerinin kardeşi (muâhât) ve mirasçısı ilan edildiler. Fakat bu uygulama da Enfâl 8: 75 ve Ahzâb 33: 6. ayetler ile kaldırılarak anlaşma ve hicret sebebiyle oluşan kardeşlik ve mirasçılık iptal edildi. Bunun yerine kişinin mirasçılarının zevi'l-erhâmın olduğu belirtildi.⁹⁹ Nisa suresinde miras paylaşım hisselerini açıklayan 11.,12. ve 176. ayetlerindeki "veled/evlad" kelimesinin "kişinin kendi sulbünden doğan çocuk" olduğunda Fukaha, Nisa, 4:2. ayette evlenilmesi yasaklanan kadınlar arasında "kendi sulbünüzden olan oğullarınızın hanımlarıyla" ifadesinin delaletiyle icma etmiştir.¹⁰⁰ Bu sebeple Ahzap suresinde evlat edinmeyi haram kılan ayetler nazil olunca, evlatlıkların mirastan pay alması bir yana süt emzirilen çocukların dahi mirastan pay almaları yasaklanmıştır.¹⁰¹

96 İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usuli't-Tefsir*, Zarzur, s. 93.

97 Nur, 24/ 31. ayette, kadınların hangi erkeklerle halvet halinde olurlarsa sakınca olmadığı açıklanır.

98 Cessâs, *Ahkamu'l-Kur'an*, 3/ 3.

99 İbnu'l Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2/ 443.

100 Şafii, *Ahkamu'l-Kur'an*, 1/ 181.

101 Kiyâ El-Herrâsi, *Ahkamu'l-Kur'an*, 2/ 82 vd.

Her iki kıssada mirasçı olamama konusuna bir atıf yoksa da evlatlığın haram kılınma hikmetlerinden birisi neseben akraba ve öz çocukların mirastaki hisselerinin korunması hikmetine matuftur. Çünkü Müslüman birinin gayr-i müslim akrabasına mirasçı olabileceğine cevaz verilse de¹⁰² Hz. Nuh'un iman etmeyen oğlunun artık kendi ailesinden olmadığını beyan eden (Hud, 11: 46) ayeti ve özellikle hadisi-şeriflerin¹⁰³ delaletiyle din farklılığı mirasçı olmaya engeldir. Firavunların tahtları için kendilerinden sonra en kuvvetli aday gördükleri ve çok iyi eğittikleri Yusuf ve Musa'yı, ilahlık iddiasındaki Firavunlara Allah maddi ve manevi mana da mirasçı kılmak istememiştir. Bu kısa hikmetin ardından şimdi evlat edinme yasağının **hikmetlerini** Hz. Yusuf ve Hz. Musa'nın evlatlık olarak geçirdikleri dönemde yaşadıkları olumsuzlukları anlatan ayetlerin yardımıyla maddeler halinde çözümlmek istiyoruz:

a. Hz. Yusuf cephesinden bakıldığında o, Nisa suresinde evlenilmesi yasak olan,¹⁰⁴ yani mahrem kadınların haricinde bir kadınla aynı ortamda yaşıyordu. Aziz'in karısı ise, "kadınların yanlarında rahat davranabilecekleri erkekleri açıklayan" Nur suresi 31. ayette sıralanan erkeklerin haricinde birisi yani kan bağı bulunmayan Yusuf ile beraber kalıyordu. O dönemdeki şeriat hükümleri bilinmemekle birlikte bu ayetler incelendiğinde "mahremiyet" in ihlali ile alakalı bazı ipuçları sezilmektedir:

Hz. Yusuf'un öz evlat gibi analığı ile aynı çatı altında¹⁰⁵ yaşamalarından dolayı Aziz'in hanımının Kur'an tabiriyle "kendi yiğidi"ne¹⁰⁶ ilgi duyması, İslam'a göre evlat edinmede mahremiyet prensibinin önemini göstermekte, evlatlık sevgisinin zamanla ahlaki olmayan davranışlara, akabinde de husumete dönüşebileceğine işaret etmektedir. Ayette "bir kapı" yerine "kapıları kilitledi" denilmesi, Arapçada da çoğul siyganın en az üç en fazla dokuz rakamına delalet etmesi sebebiyle, analık Züleyha'nın oturduğu yerin saray mahiyetinde yani çok kapılı olduğunun işaretidir. Sarayda oturan ise oranın hakimidir. Bu ise mahremiyetteki en önemli ölçüdür. Ayette meçhul siyga olan "ğullikat / kapattırttı" yerine "ğallekat الْكِبَابِ" kelimesi

102 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 12/ 50.

103 Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 10; Tirmizî, "Ferâiz", 16

104 Nisa, 4/ 23.

105 İlgili ayette, "elleti hüve fi beytiha" (evinde bulunduğu kadın) denilir. Bk: Yusuf, 4/ 23.

106 İlgili ayette, "tûravîdü fetaha / تُرَاوِدُ فَتَاهَا" (yiğidine/delikanlısına aşık olmuş) diye tercüme ettiğimiz ibare, bir annenin çok sevdiği delikanlı evladına sesleniş biçimi olduğundan "yiğit" şeklinde tercüme edildi. Bazı tefsirlerde "abdühâ"(kölesine/hizmetçisine) şeklinde mana verilse de Yusuf'un köle(abd) sıfatlarından çok daha özel sıfatlara sahip olması, onun evlatlık muamelesi gördüğün işaretidir. Kaldı ki, peygamber adaylarına kölelik sıfatı yakıştırılmamalıdır. Bk. Yusuf, 12/ 30. Öte yandan, Nisa, 25. ayette كَيْبَاتِ kelimesi "evlenilebilecek cariyeler" manasında kullanılsa da onlar iman ettikleri için böyle isimlendirilmiş olabilir.

kapıları kendisi örttü” şeklindeki ma'lum siyganın kullanılması, kadının saraya hakim olduğunu, zaman zaman Yusuf ile baş başa kalabildiklerini, kapıları kendisinin örttüğünü, yani yabancı şahısların girmeye imkanının bulunmadığı bir ortamda Yusuf(as)'ı günahına ortak etmek istediğini göstermektedir. Hz. Adem'in şeytanın tuzağına düştüğü gibi, peygamber adayı da olsa Hz. Yusuf'un da nefsin hep kötülüğü emretmesinden dolayı¹⁰⁷ nefsinin arzularına uyabileceğini¹⁰⁸ göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Ayrıca, Hz. Yusuf'un ya “her an günaha düşme korkusuyla¹⁰⁹ ya da (evlatlık olarak) yaşamaktansa zindana girmeyi tercih ederim”¹¹⁰ mealindeki yürekten söylediği temennilerinin altında, analığının kendisine kurduğu bu şehevî tuzak öncesinde yaşanmış diğer huzursuzlukların da bulunması mümkündür. Onun bu sözlerinden; kendisine hikmet öğretilen ve haya sahibi biri olan Hz. Yusuf'un evlatlık verildiği sarayda, mahremiyet sınırlarının zorlanması sebebiyle aslında zindanda imiş gibi bir hayat yaşadığı, belki de bu sebeple hakiki aile ortamından ve sevgisinden mahrum kaldığı anlaşılabilir. Bu durum hikmet bağlamından değerlendirilebilecek bir konudur. Dolayısıyla mahremiyetin korunamadığı durumlarda bir kadınla evlatlık bahanesi gibi bir sebeple dahi baş başa kalmak hikmete muhaliftir.

b. Hz. Musa ise bebek iken bırakıldığı nehirden çıkarıldıktan sonra süttan ke-silinceye kadar öz annesi onu Firavun'un sarayında büyütür. Firavun'un hanımı bu çocuğu evlât edinip adını Musa koyar. Musa, babalığı sayılan Firavunla bebeklikten gençlik çağına kadar geçinemediğine dair bazı tefsirler anlatılmakla birlikte,¹¹¹ en sonunda saraydan ayrılmak zorunda kalmıştır. Hz. Musa, risalet ile görevlendirildikten sonra Firavun'u tevhide çağırdığı esnada Firavun'un kullandığı “velîd” ve nürabbîke” kelimeleri enteresandır: *قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ فَيِنَّا وَلَيْدًا وَلَكَيْتَ فَيِنَّا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ* ayetindeki¹¹² “velîd” yani ism-i tafdil siygası, kişiye “veled”den daha yakın mana

107 Ayetin tamamının meali için bakılabilir. Yusuf, 12/ 53.

108 “...Allah'ın burhanını görmeseydi O da kadına yöneliverecekti” Yusuf, 12/ 24. ayeti Hz. Yusuf'un hataya düşebileceğine işaret etmektedir.

109 İlgili ayette Hz. Yusuf, “esbu ileyhinne” (belki o kadınlara meylederim) diyerek, mahremiyet sınırlarının korunmasının zayıf ve zor olduğuna dikkatleri çekiyor. Bk. Yusuf, 12/ 33.

110 Ayetin tamamının meali için bakılabilir. Yusuf, 12/ 33.

111 Küçük Musa'nın kendisini kucığına alan Firavun'un sakalını yolmuş, ya da elindeki sopayla Firavun'un başına vurmıştır. Buna öfkelenen Firavun, Mûsâ'nın öldürülmesini emretmiş, fakat Âsiye onun daha çocuk olduğunu ve ne yaptığını bilmediğini söylemiştir. Bunu ispatlamak için de bir tarafa ateş, bir tarafa mücevher koymuş, Mûsâ mücevhere uzanınca Cebrâil elini ateşe yöneltmiş, ateşi alan Mûsâ onu ağzına götürmüş ve bu yüzden dilinde tutukluk oluşmuştur. Bkz: Sa'lebi'den naklen, Harman, “Musa”, *DİA*, 31/ 207 vd.

112 Şuara, 26/ 18 (Firavun şöyle dedi: “Biz seni bebekken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının nice yıllarını aramızda geçirmedin mi?)

içermektedir.¹¹³ Bu niteleme onun köle gibi değil öz evlat muamelesi gördüğüne delalet ettiği kanaatindeyiz. Yine insan, kölesinden ziyade öz çocuğunun terbiyesine daha çok ihtimam gösterdiği için ayetteki “biz seni çocukken terbiye etmedik mi” ifadesi de Hz. Musa'nın evlatlık muamelesi gördüğünü hatırlatmaktadır. Fakat, burada dikkat çeken husus, Firavun'un evlatlık döneminde iken Musa'ya yaptıkları iyiliği başına kakmasıdır.¹¹⁴ Bu durum evlatlıklar için yapılan her türlü iyilik ve harcamaların asıl ana-babanın yaptığı gibi fedakarlık için değil, evlatlıkların kendilerine kul-köle olmalarını sağlamak, istediklerini yapmadıkları zaman ise yaptıklarını başa kakmak için olduğunu göstermektedir. Yıllarca yapılan iyiliklerin günün birinde evlatlığın yüzüne çarpılması, onun psikolojini bozacağından evlatlığın yasaklanma hikmetlerden birisi de budur denilebilir.

c. Ayetlerin birinde koca (Aziz), karısından Hz. Yusuf'a iyi davranmasını, diğerinde ise kadın (Asiye), kocası Firavundan Hz. Musa'ya iyi davranmasını istenmektedir. Bu tenbihe rağmen Hz. Yusuf analık ile Hz. Musa da babalık ile geçinememiştir. Bu iki hadise, ister kadın ister erkek tarafından olsun evlatlıklarla ileride kesinlikle sorun yaşanabileceğine delalet etmektedir. Evlat edinmede kan bağı olmadığı için, başlangıçtaki duygusal “ana-baba-evlat” ilişkileri, zaman ilerledikçe, yerini tamir edilmesi mümkün olmayan tatsız hadiselerle bırakabilmektedir. İşte, İslam'da evlat edinmenin yasaklanmasının hikmetinden birisinin de tarafların ileride telafisi mümkün olmayan duygusal çöküşler yaşamamaları içindir. Karadavi'nin zikrettiği “iyi niyetler haramı helal kılmaz” kaidesinden¹¹⁵ hareketle haram kılınan bir şey ne kadar iyi niyetle yapılırsa yapılsın yine de haramdır. İyi niyet onu helal hale getirmez. İyi niyetlerle “evlatlık edinerek” çocuğu ve kendi psikolojisini tatmin etme düşüncesi bu uygulamayı mubah kılmaz.

d. Kur'an'da sadece Hz. Yusuf ile Hz. Musa'dan yani “iki erkek çocuk”un evlat edinilmesinden bahsedilip “kız çocuk” ların evlat alınabileceğine dair bir örnek sunulmaması da dikkatleri çekmektedir. Buna bakarak, Usülcüler tarafından fer'e intikaline müsaade edilmeyen ve bu sebeple de kıyasta kullanılmayan “kasır illet”ten¹¹⁶ istifade ederek “sadece erkek çocukları evlatlık alınabilir” de denilemez. Aşağıda izah edilecek olan şartlarla, kız ya da erkek çocuğuna bakılabilir. Öte yandan, evlat edinilme suretiyle olmasa da Kur'an'da kız çocukların bakımının üstlenilmesine(kefil olma) dair Hz. Meryem örnek verilebilir.

113 Alusî, *Ruhu'l-Meânî*, 19/ 68.

114 Alusî, *Ruhu'l-Meânî*, 19/ 68.

115 Karadavî, *el-Helâlî ve'l-harâmu fi'l-İslâm*, s. 41.

116 Bk. Cessâs, *el-Fusul fi'l-Usul*, 4/ 139.

Hz. Zekeriyâ'nın kefaletinde mâbedin içinde “mihrap” adı verilen özel bir odaya yerleştirilen Meryem'in ihtiyaçları eniştisi Zekeriya tarafından karşılanır. Hz. Meryem'in bakımında mahremiyet şartlarına riayet edildiği için o, erkek namına sadece eniştisini görmüştür. Bu sebeple de “tertemiz bakire” manasında “betül” lakabı verilmiştir.¹¹⁷ Özetle, Meryem'in evlatlık olarak alınmadığı, onun her türlü ihtiyacının üstlenileceğine dair Allah katında “kefil” bulunduğu, en önemlisi de eniştisi Hz. Zekeriya bile onun odasına girerken izin aldığı, belli aralıklarla onu ziyaretlerinde bazen mucize olaylarla karşılaştığı gibi hadiseler, Hz. Meryem ve onun kefil Hz. Zekeriyâ'nın “mahremiyet şartları”na riayet ettiklerini göstermektedir. Zaten İslam da ihtiyaç sahibi çocukların ihtiyaçlarının “yerinde giderilmesini”, yani tam böyle bir ilgilenmeyi hedeflemektedir.

e. Kur'an, mucizevi bir şekilde Yusuf suresinde uzun uzadıya onun ismini zikrederken, analığı sayılan kadının adını asla zikretmez. Adeta, suçsuz olanın adı güür bir şekilde ifşa edilirken, suçlu olanın adı ifşa edilmez. Aziz'in karısı olmasından dolayı onun şanını korumak için sadece onun yanlış davranışlarından ibret alınması için zikredilir ve üstü kapalı geçilir.¹¹⁸ Bu durum, en üst seviyeden başlayarak hangi katmanda olursa olsun evlatlıklarıyla bir arada yaşayan kadınların Aziz'in karısının evlatlığına aşık olma ve ondan faydalanma hatası gibi günaha düşebilme ihtimaline karşı dikkatleri çekme hikmetine matuf olabilir.

f. Hikmetlerden birisi de “halvet” kurallarının ihlal edilmesidir. Halvet, dinî literatürde, aralarında nikâh bağı ve devamlı evlenme engeli bulunmayan bir erkekle kadının baş başa kalmasını, fıkıh terimi olarak sahih bir nikâhtan sonra karı kocanın, üçüncü bir kişinin izinsiz muttali olamayacağından emin buldukları bir yerde cinsî birleşme olmaksızın baş başa kalmalarını ifade eder. Evli olmayan ve aralarında daimi evlenme engeli de bulunmayan bir erkekle bir kadının başkalarının giriş ve görüşüne açık olmayan kapalı bir mekânda baş başa kalması İslâmiyet'te yasaklanmış, İslâm âlimleri bir koruma tedbiri mahiyetindeki bu yasaklamanın kapsamı, derecesi ve amacı üzerinde farklı fikirler ileri sürmüşlerdir.¹¹⁹ Ahzap suresindeki ayetler inmezden önce, evlatlıkla üvey ana-babaların, her açıdan sanki öz evlatları imiş gibi iç içe yani halvet halinde yaşadıkları belirtilir.¹²⁰ “Harama götüren her şey haramdır”¹²¹ ilkesince, Yusuf(as)'ın başından geçtiği gibi evlatlıklarla halvet tehlikesi de haram kılınma hikmetlerinden biridir.

117 Bk. Harman, “Meryem”, *DİA*, 29/ 236 vd.

118 Hatip, *el-Kıyasu'l-Kur'ani fi mantûkihi ve mefhûmihi*, s. 397 ve 425.

119 Çeker, “Halvet”, *DİA*, 15/ 384.

120 Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkamu'l-Kur'an*, 4/ 162.

121 Karadavî, *el-Helâlü ve'l-harâmu fi'l-İslâm*, s. 34.

Saymaya çalıştığımız hikmetler kişiye, zamana ve mekana göre değişken olduklarından, yukarıda sayılan olumsuz hikmetlerin hiç biri yaşanmasa dahi evlatlık adeti yine de caiz değildir. Çünkü, hükümler hikmete değil illete bina edilirler. Kısaca ‘mahremiyet’ korunsa, ‘halvet’ hali olmasa ve tarafların vefatı halinde miras kavgaları olmasa dahi, bir kişiyi öz babasının haricinde başka birine nispet etmek haramdır. Bunlara dikkat edilmeyen durumlarda ise kız çocuğu büyüyünce babalığa, oğlan çocuğu da analığa mahrem olmakta, halvet her an yaşanabilmekte ve mirasa ortak olma tehlikesi de bulunmaktadır. Sayılan tehlikeler ayet ve hadislerin yardımıyla iki şekilde aşılabilir:

Birincisi; Kendileriyle evlenilmesi haram olan kadınları beyan eden ayetteki “sizi emziren analarınız”¹²² şeklindeki tabir ile “Allah, nesepden haram ettiğini, sütten de haram etti”¹²³ hadisi şerifinin delaletiyle fukahanın çoğunluğuna göre evlatlık alınacak çocuk, süt emme yaşı kabul edilen kameri sene ile iki yaşında, Ebu Hanife’ye göre ise ikibuçuk yaşında olur ve anne adayı tarafından emzirilirse, bu çocuk yabancı olmaktan çıkar.¹²⁴ Kadın, çocuğun süt annesi olur ki, sahih anne hükmündedir.

Ahzab suresindeki evlat edinmeyi yasaklayan ayet nazil olunca, *Sehle, Resulullah’ın yanına geldi ve: “Ya Resulallah! Biz (cahiliye döneminde evlat edinmediğimiz) Salim’i kendi evladımız olarak görüyorduk. ... Hatta bazen beni uygun olmayan kıyafetle de görüyordu. Şimdi bildiğiniz gibi bu hükmü ortadan kaldıran ayet nazil oldu. Şimdi onun hakkında ne buyurursunuz?” diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Onu emzir buyurdu. Sehle; “Bu, büyük bir adam, onu nasıl emzireceğim?” deyince, Resulallah tebessüm etti ve “Onun büyük adam olduğunu biliyorum.” dedi.*¹²⁵ Kadın ona beş defa kendi sütünden bir şekilde içirdi.¹²⁶ Artık Salim onun süt evladı hükmündeydi. Bu ifadelerden, belki de başka gidecek bir yeri olmayan köle Salim için, Hz. Peygamber (sas) mahremiyetin ortadan kalkması için süt emzirme yolunu göstermiş, şimdiye kadar madem sizde kaldı, onlara özel bir fetva ile, “çok istiyorsunuz, evlatlık olarak kalmaya devam etsin” buyurmamış, çözüm üretmiştir. Belki de bu sebeptir ki, ulema bu fetvanın “şahsa özel” oldu-

122 Nisa, 4/ 23.

123 Tirmizi, “Rada”, 1.

124 El-Mevsuatu’l-fikhiyyetü’l-Kuveytiyye, 22/ 245-247.

125 Müslim, “Reda”, 26-27.

126 Hadiste “erdaat/emzirdi” ifadesi bulunsa da, çoğunluğun görüşüne göre bu ifadenin, Ümmü Sehle sütünü bir kaba sağıarak Salime içirdiği şeklinde anlaşılması gerektiğini beyan ederler. Asla reşit yaştaki birisi olan Salim’e mahrem yerini açarak süt emzirmesinin mümkün olmadığı ve bu uygulamanın sadece Salim’e özel bir uygulama olduğu da ilave edilir. Bk. Safiyyuddin Mubarekfüri, *Minnetü’l-mun’im şerhu sahihu müslim*, 2/ 415.

ğunu beyan ederek, süt emme yaşını geçmiş birinin süt emmesiyle akrabalığın olmayacağını belirtirler.¹²⁷

İkincisi: Karının erkek yeğenleri ya da kocanın kız yeğenleri, kendilerine ebediyen haram¹²⁸ oldukları için, bu çocuklar Hz. Aişe(ra) örneğinde olduğu gibi teyze-hala veya dayı-amcalarının yanında kalabilirler. Çünkü, “Hz. Aişe valide-mizin çocuğu olmadığı için, kardeşi Muhammed'in yetim kızlarını/oğlanlarını/yeğenlerini büyütmiş ve onların malından zekat vermediğini,”¹²⁹ anlatan hadisler mevcuttur. Ancak, her iki halde de öz-evlat kabul edilmemeli, mirastan pay almamaları gerekir. Ancak, miras ayetleriyle belirlenen diğer yakınlık derecesinden dolayı pay alabilirler.

Bahsedilen iki şartla da evlat edinme mümkün olamıyorsa karşımıza, İslam'da çocuğu olmayanların ihtiyaçlarının nasıl karşılanabileceği sorusu çıkmaktadır.

Her şeyden önce İslam'da evlatlık edinme, ‘hukuken’ yasaklanmışsa da yetim, öksüz ve buluntu çocukların ihtiyacını karşılama, onlara kol kanat germe hususu hadislerde¹³⁰ ‘ahlâken’ teşvik ve tavsiye edilmiştir. Ahzap suresindeki ayetlerde, evlat edinmenin “haram” kılınma illeti tespit edilebilmekte, fakat, bakıma muhtaç, kimsesiz, buluntu çocuklara evlat edinmek suretiyle sahip çıkılmasına engel teşkil eden hikmetler zikredilmediğinden, bu yasağın hikmeti merak edilmektedir. Bir başka ifadeyle illetin ilk iki manasını teşkil eden ve usulcülerin tâli olarak dikkate aldıkları “münasip durum” ve “menfaat”ten¹³¹ evlatlığın yasaklanmasında insanlık için ne gibi bir “münasip durum” ya da “menfaat”in bulunduğu sorunu ile karşılaşılmaktadır.

Halbuki İslam, bu çocukların bakımı, beslenmesi, eğitimi, toplumda faydalı hale getirilmesi ve toplumda sağlıklı bir fert olarak görev almalarını öngörmektedir. Öyle ki, kendisi de yetim olan ve amcası Ebu Talib'in evinde büyüyen Hz. Muhammed, nasıl olur da yetimlerin evlatlık yoluyla bakımına karşı çıkabilir. Halbuki, yetimler ve lakit(buluntu) çocuklar için İslam fıkhında özel kaideler konulmuş ve bu vb. çocukların hukuku önceden kayıt altına alınmıştır.¹³² Yani, bir

127 Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 7/ 709.

128 Nisa, 4/ 23.

129 Muvattâ, “Zekat”, 10.

130 Bk. İbn-i Mâce, “Edeb”, 6; Tirmizî, “Birr”, 14;

131 Bk. 57. Dipnot.

132 Aslında Hz. Musa da buluntu bir bebektir. Fakat ayetin devamında onun evlat edinilmesinden bahsedilir. Buluntu çocuk hakları için bkz: Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâ'i fi Tertîbi's-Şerâ'i*, 6/ 198; İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtar ale'd-Dürri'I-Muhtar (Haşiyeti İbn Abidin)*, 3/ 314 vd.

yandan yetimlerden ve onların haklarının korunmasına yönelik sıkı tedbirlerden bahseden ayetler varken, öte yandan evlat edinmeyi yasaklayan ayetlerin arası nasıl te'lif edilebilir?

Bir çocuğu, iyi bir fakihe olan Hz. Aişe annemizin yaptığı gibi kendi nesebine geçirmeksizin koruyucu aile mahiyetinde, belli bir yaşa kadar yetiştirip, onun bütün ihtiyaçlarını çocuğun yaşadığı kendi hanesinde karşılamak, dînen ve ahlâken aslında bir vazifedir.¹³³ Hz. Aişe, öksüz ve fakir çocukları himayesine alır, onların terbiye ve yetiştirilmesine itina eder, sonra da kendilerini evlendirirdi. O, birçok köle ve cariyesini azat etmiştir; bazı rivayetlerde sayıları altmış iki olarak zikredilen bu azatlılardan bir kısmı ilim ve hadisle meşgul olmuştur. Hz. Peygamber'in diğer hanımlarıyla, kızı Fâtıma, Hz. Ali ve diğer sahabilerin faziletlerine dair birçok hadisi rivayet etmek ve onları ümmete tanıtmak suretiyle âlicenap olduğunu da göstermiştir. Böylece çocuk sevgisini yetim ve kölelerle gidermiştir.¹³⁴ Adeta Allah (cc), yetimlerin bakılma işlerini bireyden devlete kadar toplumun tamamının sorumluluğuna bırakmış, çocuğu olmayanlara da bu şekilde şefkat ve merhamet duygularını tatmin edecek bir alan açmıştır.

Netice olarak, Ahzap suresinde yasaklanan evlat edinmeyi Hz. Zeyde ya da Hz. Muhammed'e özel bir uygulama iddiasıyla ve Yusuf ile Musa(as) peygamberin evlatlık oluşlarını anlatan ayetlerin önünde ve sonunda kötüleme olmamasını hüccet kabul ederek evlat edinmeye cevaz vermek Şeriat'ın maksadını yok saymaktır. Bu iki peygamberin durumunu anlatan ayetlerden evlat edinmenin '**caiz olmadığı**' sonucu çıkarılırsa bu daha doğru bir istinbattır. Şöyle ki;

a. Evin hanımı saraydaki bütün kapıları sıkıca kilitleyip Hz. Yusuf'u beraber olmaya çağırdığı esnada onun Allah'a sığınışını anlatan ayetlerde hem "Allah" hem de "Rab" kelimesini kullanılır. Fakat bu "rab" kelimesi ayette farklı manadadır: "... Kapıları kilitledi ve "Haydi beri gel!" dedi. Yusuf: "**Allah'a sığınırım! Muhakkak ki, o (kocan), benim efendim, bana çok güzel baktı. ...**"¹³⁵ ayetinde "benim efendim" şeklinde tercüme edilen "رَبِّي" kelimesi, öncelikle Allah için hakiki manada, insanlar için "sahip ve malik" manasında¹³⁶ mecazen kullanılırsa da burada Hz. Yusuf, Aziz'e yani babalığa "ebî / babam" dememiş, "rabbî" demiştir. Yine hakiki manada Allah için kullanılan, mecazen de insanlar için velayetini üstlenmiş manasındaki "mevla" kelimesini de kullanmamıştır. Bu, onun en azından köle olarak

133 Buhari, "Talak", 25; Müslim, "Zühd", 42.

134 Miras, *Sahihi Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi*, 2/ 346; Fayda, "Aişe" *DİA*, 2/ 201.

135 Yusuf, 12/ 23.

136 En'am, 6/ 76-77.

muamele görmediğinin işaretidir. Dolayısıyla, Yusuf(as), ne “babam/ebî)” ne de “mevlâye/efendim” demeyip onun yerine “Rabbî / sahip çıkanım” kelimesini kullanması, -karşı taraf kendisini nasıl kabul ederse etsin- onun evlatlık olmayı içine sindiremediği, Ö. Faruk Harman'ın da dediği gibi evlatlık ile hizmetçilik arasında özel bir konuma sahip olduğu, bu sebeple babalığa “rabbî” dediği, bu ifadesiyle tek ilah olan ve sıfatlarından biri de “Rab” olan Allah'ı telmih ettiği de söylenebilir.

b. Hz. Yusuf'u satın alan Azîz'in kavminin Allah'a inanmadıkları, “...Şüphesiz ben Allah'a inanmayan bir kavmin dininden uzaklaştım...” (Yusuf, 12/37) ve “... Sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız, sizin ve atalarınızın uydurduğu sözde ilahlardan başka bir şey değildir...”(Yusuf, 12: 39-40) ayetlerinden anlaşılmaktadır. Bu durumda, Allah'a inanmayanların uygulamalarının “kıyasa asl” olamayacağı ve Müslümanları da bağlamayacağı söylenebilir. Çünkü, ayetler arası irtibatı incelemeyen, Sünnet'i dikkate almadan ve illet ya da hikmetleri doğru tespit etmeden hüküm istinbat edilmesi Cahiliye'ye geri dönüş olarak değerlendirilmektedir.¹³⁷

SONUÇ

Evlat edinme yasağının, mahremiyetin ihlali, halvet ve haksız miras edinme gibi çeşitli sebepleri bulunmakla birlikte kıssalarda bu yasağın illetine rastlanılmakta, hikmetine dair ise bazı ipuçlarının tespit edilmesi mümkün görünmektedir.

Ahzap suresi, 4. ve 5. ayetlerde “...evlâtlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır. Bunlar sizin uydurmalarınızdır...” ve “evlâtlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Eğer onların babalarını bilmiyorsanız o zaman kendileri sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır...” gibi lafızlarla bir çocuğa asıl babasının dışında başka birinin adıyla çağırarak yasaklanmış ama ayetin siyak ya da sibakında hikmeti zikredilmemiş, fakat evlatlık olan iki peygamberin yaşadıkları olumsuzluklar başka surelerde açıklanmıştır. Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri bağlamında düşünüldüğünde, bir hükmün illeti ya da hikmeti, bazen aynı ayette veya yakınında ya da başka bir sure veya ayette yer alabilmektedir.

Ayetlerle ve hadislerle yasaklanan evlat edinme adedinin Hz. Zeyd ile Hz. Muhammed arasındaki özel bir uygulamanın kaldırılması iddiasıyla ve Yusuf ile Musa(as) peygamberin evlatlık olabileceklerini anlatan ayetlerin önünde ve sonunda kötüleme olmamasını hüccet kabul ederek evlat edinmeye cevaz vermeye kalkışmak, İslam Şeriatının temel maksatlarına aykırı olduğu gibi, bu iki

137 Bk. Heyet, (Hinn-Buğa-Şerbeci), el-Fikhu'l-Menhecî alâ Mezhebi'l-İmâmi-Ş-Şâfi'i, 2/ 278.

peygamberin yaşadıkları olumsuzluklardan ibret almamak, hikmetleri göz ardı etmek demektir.

Kıssalar vahiy eseri olduklarından, onlarda anlatılanların bir/birden çok değeri vardır. Bu kıssalar, evlat edinme konusunda olduğu gibi çoğu meselede diğer ayetlerdeki hükümlerin illetini/hikmetini tespit için zengin bir kaynaktır. Bu çalışmada görüleceği üzere, Müslümanları teselli etme, imanlarını kuvvetlendirme gibi asıl gayelerinin haricinde, kısmen de olsa onlardan hukukî bakımdan ibret alınmasını mümkün kılmaktadır.

İnsanların kıssalardan ibret alması ve empati yapmaları için zikredilen Yusuf ve Musa kıssaları iyi incelendiğinde bu yasağın hikmetine dair ipuçlarına rastlanmakta, özetle evlatlıkla ailesi arasında problemler yaşanacağı açıkça anlaşılmaktadır. Öyleyse, kıssalar çoğunlukla hüküm koymak için asli unsur olmasalar da bu hükümleri ilgilendiren bazı tâlî konularda destekleyici delil olabilmektedirler. Kur'an'daki sarîh ayetlerin dışındaki bazı ayetlerin hukukî meselelere delâletlerinin “zannî” olması, onların huccet olarak kullanılmalarına mani değildir. Yani, hakkında kesin hükmü bulunmayan, hikmeti anlaşılamayan bazı tereddütlü hususlarda, maslahat, hikmet ve kolaylaştırma amacıyla, “kıssaları ihmal etmemek, aksine onları maslahat için i'mal etmek” daha yerinde olur.

Kur'an-ı Kerim'de “izleme” ve “kesme, koparma” anlamlarının “kıssa” kelimesinde gizlenmesi, bu kelimenin özel olarak seçildiğini, onun yerine başka bir kelime kullanmanın eksik olacağını göstermekte olup önceki peygamber ve/ya kavimlerin hangi açılardan izlenip izlenemeyecekleri konularında dikkatleri çekmektedir.

Aralarında illet birliği bulunmayıp sadece hikmet benzerliği bulunan meseleler birbirine kıyas edilemezler. Evlat edinmenin illeti “Allah'ın onu uydurma” olarak vasfetmesidir. Sadece bu vasıf hurmet için yeterlidir. Bu yasaklamaya uygun “münasip hal” ve “maslahat” ise her iki peygamberin yaşadıkları sıkıntılı durumlardır. Bahsedilen olumsuzlukların hiç bulunmadığı bir evlatlık-aile yaşantısı olsa dahi bu yasak devam edeceğinden, hikmetlerin varlığı ya da yokluğuna göre hüküm verilemez. Dolayısıyla, evlat edinme özellikle Hz. Yusuf'un yaşadığı olumsuzluklar sebebiyle yasaklanmamış, ancak bu yasağın gerekçesi hususunda aklın zorunlu olarak sorduğu bazı hikmetler bu kıssada zikredilmiştir.

Bütün bunlara rağmen, her dönemde farklı amaçlarla Kur'an'a yaklaşanların bulunması nedeniyle, onunla ilgili genel-geçer bir okumanın tarifini yapmak imkansız gibi görünmektedir. Fakat, Kur'an'ı anlamak ve yaşadığı çağın problem-

lerinin çözümüne katkıda bulunmak isteyenlerin dikkat edeceği ilk şey; onu ön yargıdan uzak ve tarafsız bir anlayışla okumaya başlaması olacaktır. Bazıları için bir defa okumak kafi iken, Kur'an'dan ve tabii ki kıssalardan “bir şeyler” elde etme çabasında olanların, onu bir defa okuma gibi bir lüksleri yoktur. Aksine, ayetleri tekrar tekrar inceleyerek, onlar arasındaki irtibatlara çok iyi dikkat etmeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- Alûsî, Şihabuddin Muhammed. *Ruhu'l-Meânî*. 30 cilt, Beyrut: Daru İhya-i Turasi'l-Arabi, ts.
- Amidî, Ebu'l-Hasen Ali b.Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, 4 cilt, Beyrut, y.y., 1404.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*, İstanbul: MÜİFV yay., 1988.
- Ataay, M. AYTEKİN. *Medeni Hukukta Evlat Edinme*, İstanbul: İsmail Akgün Mat, 1957.
- Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Basım, 15. Baskı, 2018.
- Aydın, Mehmet Akif. “Evlat Edinme”, TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV yay. 1995.
- Bakkaloğlu, Abdussamet. *Cahiliye Dönemi Aile Hukuku*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Beydâvî, (Kadı Beydavi) Abdullah b. Ömer. *Envâru't-Tenzîl ve Esraru't- Te'vil*, Thk. Abdurrahman Maraşlı, 5 cilt, Beyrut, ts.
- Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, ts.
- Cebel, Muhammed Hasen, *el-İştikakî el-Muassal li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire, 2010.
- Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 5 cilt, Beyrut, H.1405.
- Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *El-Fusul fi'l-Usul*, Thk. Uceyl Câsim, 4 cilt, Kuveyt: Vizaratü'l-Evkaf, 1994.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *Şihâh-ı Cevheri*, 6 cilt, Kahire, 1956.
- Cin Halil, Akgündüz Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, OSAV yay.1996.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitabu't-Ta'rifât*, Beyrut, 1983.
- Cüveynî, Abdülmelik b. Abdillâh, *el-Burhân fî Usûli'l- Fıkıh*, 3 cilt, Mısır, h.1418.
- Çeker, Orhan. “Halvet”, TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV yay., 1998,15:384.
- Çeker, Orhan. *İslam Hukukunda Çocuk*. İstanbul: Kayıhan yay, 1990.
- Çolak, Abdullah. *İslam Aile Hukuku*. Çorum: Öncü Basım, 2017.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. İsa. *Takvimü'l-edille fî usuli'l- fıkıh*, thk. Muhyiddin Meys, Beyrut: Daru'l-Kütüb, 2001.
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Aile İlmihali*, İstanbul, Erkam yay, 2013.
- Dönmez, İbrahim Kafi, “Sebep”, TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV yay. 2005.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Ahmed b. Hanbel*, Kahire: Daru'l-Fikr, ts.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İslam Hukuku Metodolojisi*, Trc: Abdülkadir Şener, Ankara, 1983.
- el-Mevsûâtü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye, 22 cilt, Kuveyt: Vizaratü'l-Evkâf, 1427.

- Fayda, Mustafa, "Aişe", TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV yay., 1989.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 8 cilt, Beyrut: 1408/1988.
- Feyrûzâbâdî, Yakub, *el-Kâmûs el-Muhît*, Thk. Muhammed Naim, Lübnan: 2005.
- Gazalî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ*, Beyrut: h.1413.
- Gazalî, Ebu Hâmid Muhammed. *Şifâu'l-Ğalil*, Thk. Hamid Abîd el-Kubeysi, Bağdat: 1971.
- Hallâf, Abdülvehhâb, *İlm-i Usûli'l-Fıkh*, Kuveyt: 1972.
- Hanbelî, Şakir. *Usulü 'l-Fıkh*, İstanbul: yy., ts.
- Hasan, Ahmet Hasan, *İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi*, Trc: Haluk Songur, İstanbul, 1999.
- Harman, Ömer Faruk, "Yusuf", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara: TDV yay. 2013.
- Harman, Ömer Faruk, "Musa", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara: TDV yay. 2006.
- Hatip, Abdülkerim, *el-Kıyasu'l-Kur'ani fi mantûkikihi ve meşhûmihî*, Beyrut: 1975.
- Heyet. (Hınn-Buğa-Şerbecî), *El-Fıkhü'l-Menhecî alâ Mezhebi'l- İmâmiş-Şâfi'i*, Trc. Ali Arslan, 4 cilt, İstanbul: yy, 1994.
- Hökelekli, Hayati, *Kur'an Kıssalarının Anlam ve Değeri*, Ankara: Fecr yay., 1998.
- İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer, *Reddu'l-Muhtar ala Dürri'l-Muhtar (Haşiyeti İbn Abidin)*, 6 cilt, Beyrut: 1987.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed., *el-İhkâm fi Usuli'l-Ahkâm*, 8 cilt, Beyrut: h.1404.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin. *el-Muğni*, nşr. Tâhâ ez-Zeynî - Mahmûd Abdülvehhâb Fâйд – Abdülkadir Ahmed Atâ, 9 cilt, Kahire: yy. 1970.
- İbn Manzur, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, 32 cilt, Beyrut: 1981.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2 cilt, Kahire: y.y., 1989.
- İbn Teymiye, Takiyyuddin, *Mukaddime fi Usuli't-Tefsir*, thk. Adnan Zarzur, Dimeşk: 1972.
- İbnü'l-Cevzi, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesir fi ilmi't-Tefsir*, 9 cilt, Beyrut: h.1404.
- Kal'acı, Muhammed Ravvâs, Kuneybî Hâmid Sâdik, *Mu'cemü lügati'l-fukahâ*, Beyrut: 2. baskı, 1408/1988.
- Karadavî, Yusuf, *el-Helâlü ve'l-harâmu fi'l-İslâm*, Beyrut: 1985.
- Karaman, Hayrettin, *Fıkh Usûlü*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982.
- Kâsânî, Alaauddin Ebibekr b. Mesud, *Bedâiu's-Sanâi'fi Tertibiş-Şerâi'*, 8 cilt, Beyrut: ts.
- Kiyâ El-Herrâsî, İmâdüddîn Ali b. Muhammed, *Ahkamu'l-Kur'an*, Thk. Musa Muhammed Ali, 4 cilt, Beyrut: 2004.
- Koca, Ferhat, "Hikmet", TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV yay. 1996.
- Molla Fenari, *Fusûlu'l-Bedâi'*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1289.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyar li ta'lîli'l-Muhtâr*, Mısır: Dâru'l-Ma'rife, 1975.
- Mubarekfuri, Safiyyuddin. *Minnetü'l-mun'im şerhu sahihu müslim*, 4 cilt, Riyad: Daru's- selam, 1999.
- Pezdevî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Usul-u Pezdevi(Kenz)*, 4 cilt, Dersaadet: 1308.
- Râzi, Muhammed b. Ebu Bekr, *Muhtaru's-Sıhah*, Lübnan: 1986.
- Râzi, Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn, *el-Mahsul*, 5 cilt, Riyad: h.1400.
- Sabuni, Muhammed Ali, *Ravâiu'l-Beyan Tefsiru Ayati'l-Ahkam*, 2 cilt, Dimeşk: 1981.

- Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *Usûl*, thk, Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut: ts.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed *el-Mebsût*, 30 cilt, Beyrut: 1973.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebu Bekr b. Muhammed, *el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'an*, Thk: Mahmud Nedim Cizr, 2 cilt, Kahire: 1984.
- Şafii, Muhammed b. İdris, *Ahkamu'l-Kur'an*, 2 cilt, Mısır: 1951.
- Şa'bân, Zekiyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Trc. İ. Kafi Dönmez, Ankara: 1990.
- Şâtıbî, Ebu İshak *el-Muvâfakât*, 4 Cilt, Trc: Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz yay, 1993.
- Şelebi, Mustafa Mahmud, *Ta'lilü'l-Ahkam*, Beyrut: 1981.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *İrşâdu'l-fuhûl*, Beyrut: 1994.
- Şîrâzî, Ebu İshak İbrahim b. Ali. *el-Lüma' fi Usuli'l-Fıkh*, Beyrut: 1985.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9 cilt, İstanbul: Eser Neşriyat, ts.
- Yıldırım, Mustafa. *İslam Hukuku Açısından Evlat Edinme*, İzmir: İlahiyat Fak. Yay., 2007.
- Zebidî, Ebu Feyd Muhammed. *Tacu'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamus*, Thk. Ali Şîrî, 22 cilt, Beyrut: 1994.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf*, 6 cilt, Riyad: 1998.
- Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal li Dirâseti'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye*, y.y. yok, ts.
- Zeydan, Abdülkerim, *el-Mufassal fi Ahkâmi'l-Mer'eti ve'l-Beyti'l-Muslimi fi'ş-Şeriatî'l- İslamiyye*, 11 cilt, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2000.
- Zeydan, Abdülkerim, *Fıkıh Usûlü*, çev. Ruhi Özcan, İstanbul: MÜİFV Yay., 1993.